

BIBLIOTEKA
Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića

Knjiga 4

120124094

IZDAVAČ:
Hrvatsko filozofsko društvo

ZA IZDAVAČA:
Pavo Barišić

GLAVNI UREDNIK:
Milan Polić

POMOĆNICA GLAVNOG UREDNIKA:
Ivana Zagorac

UREĐIVAČKI ODBOR:
*Pavo Barišić, Ante Čović (predsjednik), Mislav Ježić,
Josip Marinković, Ante Selak, Kiril Temkov*

RECENZENTI:
*Boris Kalin
Lino Veljak*

TAJNICA:
Mira Matijević

KOREKTURA:
*Mira Matijević
Ivana Zagorac*

Pavao Vuk-Pavlović

DJELOVNOST UMJETNOSTI

Predgovor
Milan Polić

Zagreb, 2008.

Valja međutim ujedno istaknuti da se dubinska vrijednost umjetnine ne da izravno razumski zahvatiti, objasniti, osvijetliti, baš kao ni upredmećena duševnost a uostalom u izvornosti ni vrijednost uopće, pa se tako ne da ni obrazložiti, dokazati. Dubina se umjetničkoga djela mora neposredno moći u estetskome suživljaju »doživjeti« te na tome osnovu na posljétku prosuditi prema afektivnoj popratnoj pojavi, kako je u određenoj nekoj njenoj osobini izravnim utjecajem izaziva duševnost po svom umjetničkom očitovanju.⁴⁸

Do stupnja dubine uspjela umjetničkoga djela stoji njegova unutrašnja cijena, ali ne i njegov domašaj. Moglo bi se štaviše reći, da prodornost pličih i površnijih ostvarenja s područja umjetnosti zna biti i šira i jača negoli ona dubljih. Ne treba se uostalom tome čuditi da bi se duboka umjetnost prihvatila, treba znati i moći doživjeti je primjereno njezinoj dubini. Za to treba međutim i duboka čovječja ličnost, duboka na posljétku po svojstvu, koje dubinom obdaruje duševnost umjetničkim djelom osvijetljenu. No sva nepodudarnost između dubine umjetnine i njezina domašaja ne može izbrisati jasne razlike, koje vladaju na njezinu području.

⁴⁸ Do afektivne popratne pojave ne stoji samo mogućnost prosuđivanja dubinske vrijednosti umjetnine, nego i razlikovanja raznih estetskih likova (rodova, kategorija). Tako bi se primjerice mogla možda ljepota u užem smislu odrediti kao estetska vrednota, koja prijanjajući za upredmećenu duševnost izaziva po estetskom suživljaju ili budi s njime izrazito erotski obojen afekat, osobit pokret čudi, neki način ljubavi, moglo bi se i reći upravo estetsku ljubav ili i sam osjećaj, da se radi o suživljaju s nečim, što je vrijedno, dostojno ljubavi, što kao da snubi ljudsko nagnuće s pravom. Ili opet, da se još doda primjer, »tragično«, što se kao takvo upoznaje odnosno naznačuje, gdje u povodu umjetničkoga prikaza do potresenosti oživljuje zabrinutost i žaljenje, što uzbudljivo prate određen ogled ljudske sudbine. Primjeri bi se tako mogli gomilati. No određenja ni u tome pravcu ne bi mogla potpuno zadovoljiti, jer se estetski osnovni likovi ne daju unatoč svim mnogim pokušajima svesti ni na kakvu savršenu ni potpunu ni konačnu shemu. Za njih u bitnosti nema zatvorena okvira, njih je naime upravo bezbroj, a tako se analognogube do nepreglednosti sve moguće finoće afektivne popratne pojave s obzirom na mnogo kojeakve mogućnosti njezine osobite obojenosti, koje se i opet mogu javljati u veoma različitoj međusobnoj silini. Može se pored svih mogućnosti šireg istraživanja i bližeg određivanja na tome području ipak u bitnosti tek općenito reći, da se razlike pogledom na estetske likove ili rodove prosuđuju po različnoj oživjelosti i osobitoj obojenosti estetske afektivne popratne pojave u suživljajnoj cjelovitosti estetskoga doživljaja. A mogućoj njegovoj mnogolikosti i raznolikosti nema ograda; on se štaviše očituje nužno i u mijenama, pa i nepredvidljivima, jer je po bistvu i socijalno i epohalno uvjetovan, povijesno usidren.

Za sve bi se mogućnosti odnosa između umjetnički očitovanih duševnosti i značaja međusobne njihove napetosti pogledom na dubinsku vrijednost umjetničkih djela moglo općenito i kratko reći, da je umjetnost to dublja, što je duhovnija, vrednotom bistva ljudskog prožetija, i da je to veća, što je duševnost primjereno njome objavljena zahvaljujući takvim vrijednostima ljudski zamašitija, ljudski uzbudljivo izrazitija i u tome smislu plemenitija, dostojanstvenija.

Djelovnost umjetnosti

Gdje se god susretamo sa čovjekom i kako ga daleko i možemo slijediti u prošlost, bio on još tako priprost ili se kretao na visovima prosvjete, stalno nalazimo i na njegovu umjetnost. Mijenja se doduše način, kako se ona dostaje svoje svrhe, mijenja joj se opće obličje; mijenja joj se i izrazita namjena, a stavljaju se na nju i raznoliki zahtjevi u toku vremenâ. Služila je ona i čarobništvu i bogočašću, rasonodi i igri; imala je ona smirivati uzbuđene i ohrabrivati borce, zastrašivati nepokorne i uzdizati srca i predobivati ih za određen željen cilj; očekivalo se od nje i da će poučiti i odgajati i razvijati i oplemenjivati ukus. I nije se čovjek zadovoljavao svagda time, da bi ga obradovala, biće mu činila skladnijim te ga izdizala iznad ograđenosti, sitničavosti i moguće prljavštine svagdašnjosti, njezino je opravdanje tražio štaviše pretpostavljajući, da je upravo ona zvana, da pravolju svijeta, a time i njega samoga, koliko je voljno biće, spasava od neblaženstva, u koje bi ta volja bila zapletena. No pored svih tih i takvih promjena pogledom na to, kakvim joj se shvaćanjem prilazi, prati umjetnost biće ljudsko stalno i naznačuje bitan činilac njegove duhovne gajidbe, njegove prosvjete, njegove uljudbe.

Unatoč tome se je uopćenom gajenju umjetnosti znala međutim tu i tamo poroditi sumnja u njezinu vrijednost i njezino značenje, pa i u samu opravdanost i potrebu njezina opstojanja. I nije se samo skretala pažnja na mogućnost, da čovjeka u neku ruku i kviri hraneći njegovu naklonost k uživanju i slabeći tako pobude njegovoj djelatnosti. Koliko se je moglo pretpostaviti da umjetnost nije samo igra i da ne razveseljava samo, nego znači i neki uvid povezan s

prosuđivanjem, smatralo se gdje kad takvo uviđanje krnjim u poredbi sa znanstvenom spoznajom, pa se je u povodu toga i zaključivalo, da će umjetnost biti nepotrebna i potpuno prevladana, kad se samo znanost i naučna svijest dostanu jednom određene visine. Čovjeku znaocu ne će prema tome shvaćanju biti umjetnost uopće potrebna. Gradeći svoj život dosljedno na načelima i tekovinama znanosti kao pojmovne spoznaje stajat će čovjek neke kasnije prosvjete daleko iznad dosega umjetničkoga zora, pa će i moći gledati na umjetnine kao na tvorbe nižega stupnja uljudbe.

Gdje mogu da se porode takve sumnje u značenje i vrijednost umjetničkih tvorbi, tamo će svakako iskrsnuti i pitanje, što li je u stvari poziv, koja li je iskonska svrha umjetnosti i koji li neposredni učinci izviru iz svojstvena joj bistva. Čemu li je uopće čovjek umjetnički zanesen i stvaralački djelatan?

Posljednje se ovo pitanje može razdriješiti, hoćemo li uočiti, da čovjek ni u krajnjoj samoći nije izdvojena jedinka, već je vezan prirodnom sponom, koja ga čini članom ljudske zajednice, uvrzava u određenu sjedinjenost svojevrсна bistvovanja. On ne bi ni mogao doživjeti ljudsku svoju zasebnost, kad u njega ne bi istom nuždom i snagom živjelo ono »mi«, koje je neizbježna pozadina, s koje se tek odražava, a i može osvijestiti njegovo »ja«. Tako se čovjek koliko pojedinačno toliko i kao član skupa određuje, on je u tome pravcu dvobiće i podvrgnut je posljecima te dvobitnosti u svima svojim očitovanjima, pa tako i u umjetničkome. Stvaranje umjetnina prima svoj pun neki smisao, ako stvaralac ima nešto nekome da kaže, prikaže ili priopći; umjetničko se djelo opravdava bitno tek stavljajući se između »ja« i »mi«, kao posrednik neki između stvaraočeva i primaočeva doživljaja, ukratko dakle kao sredstvo ili posredništvo društvenoga općenja, suobraćanja. No što je umjetnosti svojevrсно kazivanje, prikazivanje, priopćavanje ili kako se inače to suobraćanje već očituje? Do čega stoji njegova osebnost i kakav mu je nužno primjeren učinak?

S obzirom na to pitanje valja svratiti pažnju na činjenicu, da svako umjetničko djelo ovako ili onako uzbuđuje, uzgiba ljudsku ćud, izaziva i čuvstven i voljni neki odziv, što upućuje na stalan uvjet ostvaren svojevrсном pojavom, kako se nužno nadaje umjetničkim djelom. Ima doista nešto, što nas u pravilu ne ostavlja nikad

bez voljna ili čuvstvena potresa, a to se događa ondje, gdje se kao ljudi susretamo s onim, što nam je tako blisko, kao što se oslanjaju jedno na drugo »ja« i »mi«, pojedinačna i skupna svijest, a što se jednim imenom može naznačiti kao »duševnost«. Gdje ona nikako nije nazočna, pa bilo to makar i samo posredno, ondje nema ni razložna izazova čuvstvenoj voljnoj popratnoj pojavi. A umjetnost i jest upravo po duševnosti, koja joj je svojevrсна jezgra, u stvari zov neki i izazov. I bez obzira, gdje valja tražiti izvor toj nekoj duševnosti prikazanoj umjetničkim djelom, iskazuje doista već najpriprostiji lik i s likovne i s pjesničke i s glazbene umjetnosti neku svoju duševnu obojenost, pa bio to možda i oskudan tek odjek općenita raspoloženja, samo skroman neki ugođaj. Ne radi se tu dakako o neposrednu očitovanju izvorna i samo sebi doznatljiva doživljajna toka, već naprotiv o određenju bistva provedena s područja duševnosti, drugim riječima o predmetno uočenoj, upravo upredmećenoj i prema tome tek doživljenoj i doživljivoj duševnoj datosti, a ne o samoj življenoj, iskonski djelovnoj duševnosti ili određenu izravno izivljenu njezinu činu.

Ako je dakle duševnost ili određena duševna pojava ona predmetnost, što se prikazuje umjetnošću, koja je društveno uvjetovana već po svome stvaraoču, a taj se ne može oteti vezanosti na društvenu sredinu niti može sa svojom umjetninom izmaći određenoj prosvjetnoj sredini niti se oteti uljudbi, koja nije nikad samo stvar pojedinca, nego je blago društvene cjeline i kao takva po duhovnoj svojoj srči jedinstvo zajednice, ako umjetnina može da po svome značaju bude neke vrste budilačkom ili uzbuđivačkom ili sličnom tome pobudnom snagom, bit će prirodno pitati, kakvo li je ili kakvo li joj može biti djelovanje u okviru društvene cjeline. To djelovanje može, dašto, biti veoma različito i napose usmjereno prema stalnim vrednotama, kojima se osmišljuje život. Ne će međutim biti potrebno obazreti se ovdje na sve te mogućnosti. Valjat će se štaviše osvrnuti na onaj svojstven joj učinak, koji je neizbježno prati, gdje god za nju uopće ima razumijevanja i doživljajna odziva.

Doživljavamo li posredstvom umjetničkoga djela primjereno bilo kakvu ljudski shvatljivu duševnost, uznemiruje se prirodno naša ćud, samim nas tim doživljajem zahvaća i određena čuvstvena ili voljna popratna pojava. Upravo je svojstveno istinskoj, živoj

umjetnini i pogledom je na njezino doživljavanje bitno, da ga takav voljno-čuvstveni popraćaj i čini prodornijim i dubljim negoli što bi se dao izazvati posrednim načinom razumskoga bića te doživljaj opstojnosno zamašnim. I kako čuvstveni i voljni tokovi ne djeluju samo nekako prema okolini, već jednom doživljeni utječu i opet na samo lice njima zahvaćeno, može se kazati, da umjetničko djelo istinski i smislovito doživljeno utječe posredstvom čuvstveno-voljne popratne pojave na neposredno duševno bivanje onih, koje zanos, pa njihovu duševnost i može pokrenuti u stalnu nekom smjeru, da je nekako mijenja, preobražava, izgrađuje. Tako duševnost, kakva se prikazana umjetninom doživljava, ostavlja, koliko se čovjeka doima, na duševnome njegovu biću nužno i značajan trag.

Trag taj može, dašto, biti različit kao što se dakako razlikuje i duševnost, koju umjetnička djela određenih prosvjetnih sastava, zasebnih područja uljudbe, pojedinih povijesnih razdoblja, osebnih društvenih sredina i istaknutih stvaralačkih ličnosti prikazuju na svojstven im osobit način.

Istaknut se primjer takva učinka nadaje, gdje se radi o doživljavanju tuđe, možda neslućene ili nedovoljno znane duševnosti, gdje se god našla ili kako se god umjetnički prikazala, a napose, gdje je čovjek dovoljno obrazovan, da razumije izražajna sredstva umjetničkih djela prošlih vremena i stranih prosvjetnih odnosno uljudbenih jedinstava. U svakome će takvu slučaju prema sposobnosti i načinu, da se doživljajno odazove određenu izazovu, ljudsko biće više ili manje primjereno punoćom svoje čudi sretati živo duševnost, bistvo duševnosti ili duševne likove, što ih one umjetnine omogućuju zreti, osluhnuti, uvidjeti. Gdje međutim dolazi čovjek tako u priliku da se uči suživjeti na neki način s tuđom duševnosti, koja stoji izvan okvira svagdašnjega uobičajena života, tako da proširuje sposobnost poniranja u duševnost, bila kakva bila, čime i biva, koliko mu je moguće, osjetljiviji za duševna očitovanja uopće, tamo će se i nezamjetno znati da bistri u njega uvidavnost prema onima, s kojima ima da dijeli i radost i brigu svog opstanka. Tako će se prirodno produbljivati i povezanost njegova s društvenom sredinom, kojoj pripada, a moći će prema danim okolnostima biti čvršće ili sigurnije usidrena svijest supripadnosti i volja k sudjelovanju s razlučenom u sebi duševnošću duhovne zajednice, s obzirom na

koju se može očekivati, da će joj biti članom. Nitko doista ne može živjeti obuhvatnošću života zajednice kao cjeline, mimo koje se ne bismo mogli izgraditi kao duhovna bića. Takav je cjelovit život dan samo zajednici samoj u njezinu unutrašnjemu mnoštvu. Ali upravo zbog toga nije nebitno, koliko smo osjetljivi za doživljaje bližnjih, koliko učimo shvaćati tuđu duševnost i koliko smo se uspjeli proširiti duševno u tome smjeru. Svaki uspon na tome području duševnih mogućnosti znači u stvari uzdizanje i proširivanje udružljivosti.

Ima međutim i druga mogućnost, kako će umjetnina djelovati posredstvom čuvstveno-voljne popratne pojave, koju će izazvati u povodu prikaza određena duševnog lika. Taj može prema sastavu i sagradnji umjetnine biti takav, da će izazivati odbojne čuvstvene poticaje i takve voljne porive. To pak može da bude i kočnicom pogledom na doživljajne pobude, što će otežavati određeno ovako ili onako usmjereno izvivljavanje, a tako na poslijetku i ostvarivanje namjera, koje bi se bilo s kojega gledišta, ponajviše društvenoga mogle smatrati i nepoželjnim.

Osobito se jasni primjeri takva mogućeg djelovanja dadu naći među umjetninama, koje su nekako povezane s područjem vjere ili državnštva. Treba samo primjera radi podsjetiti možda na Danteov *Pakao* ili Goyine »Strahote rata«. Upravo takve nipošto malobrojne umjetnine svih vrsta pokazuju, kako je neprimjereno smatrati ih predmetom isključivo ljepotno uvjetovana »užitka« i tako stješnjavati njihov smisao i ograđivati doživljajni im doseg. I ne mogu one zatajiti društbenosni svoj značaj kraj unutrašnjih pobuda, prema kojima očito hoće da budu prinosom uljudivanju čovjeka stvarajući također određene kočnice poticajima, koji bi možda mogli slabiti htjetu povezanost između članova određene društvene cjeline.

Napomene li se pak sa sličnom namjerom primjerice Schillerov igrokaz *Don Carlos*, u kojem se iznosi borba za slobodu savjesti, ili Delacroixova slika »Sloboda vodi narod«, smjet će se s istoga razloga svratiti pažnja na to, kako umjetnina kao doživljajni poticaj može u danoj prilici nositi pobudu, da se oživi i održi naum, prema kojemu će trom ili društveno neplodan tok doživljavanja skrenuti prema novo zasjalim svjetionicima budućnosti. Moći će se tako čovjek posredstvom umjetničkih tvorbi i njihovim utjecajem sasvim u skladu sa samim bistvom njima svojstvenim ispriječiti spoznatim

predrasudama i sa čuvstveno-voljne strane lomiti ograde sved iznova poželjnoj preudezbi života. Umjetnost i nije područje odijeljeno od života, ona pripada jedinstvu ljudske uljuđenosti i prosvjete i gubi izvan tog jedinstva osnovu, po kojoj se opravdava. I što je svojevrsno ljepotni njen činilac savršeni, što znači i jedinstvu cjeline podložniji, to su i rečena djelovanja lično dojmljivija, društveno prodornija. Odlučno je tek, da takva i slična djelovanja ne naviru izravno kao samosvršna, već da premašujući uži okvir same oblikovnosti nastaju po posredništvu ljepotno prikazane, zrete odnosno osluhnute duševnosti. Bilo bi međutim krivo smatrati ih nečim, što bi umjetnini bilo strano ili za nju suvišnje; ona su naprotiv, kakva već i znala biti, u bitnome smislu uvrzena u nju, pa uz druge činioce i pod njihovim dojmom podavaju određenu samostalnu zbiljnost njezinoj cjelini.

Ne valja gubiti s vida, da se umjetnost ne obraća samo pojedincu, nego upravo u izvornosti svojoj više još društvenoj skupini, pa i jest činilac, koji ne utječe samo na doživljaj pojedinca, već jednako sudjeluje u izgradnji skupne svijesti. Prikazujući likove prema povijesnome razdoblju svog očitovanja obojene duševnosti i nukajući samim svojim opstankom, samom svojom nazočnošću članove neke društvene sredine da podjednako doživljajno nekako sutitraju s tako zapaženim duševnim iskazima ili prikazima određene bitnosti, umjetnost ih nagoni na neko uporedno doživljavanje, pa tako u toku života određena pokoljenja nekako usklađuje zajednicu u stalnu smislu i danim joj granicama. Više još, umjetnost po mogućoj svojoj djelovnosti ne razotkriva samo duševnost učeći čovjeka, da sva raznolika očitovanja duševnosti zapazi, razumije, cijeni, pa štaviše i uzljubi, nego upravo time može iznad čovjekove zabrinutosti za sebe samoga ovako ili onako razbuditi u njega i na svojstven joj način podržavati sa svoje strane osjećaj vezanosti uza zajednicu i na posljetku u tom osjećanju usidrenu svijest odgovornosti, koje je upravo svojevrsno svojstvo, kojim se odlikuje biće čovječje.

Tako u umjetnosti, koja kao sredstvo i posrednik duševna općenja, zajednična suobraćaja s obzirom na svojevrsan način iznošenja i priopćivanja osebne svoje predmetnosti, duševnosti u raznolikim njenim stanjima i smjeranjima, nadoknađuje u stvari iskustvo, što ih svakidašnjica ne donosi životu u dovoljnu opsegu ni poželjnoj

jasnoći, ne valja vidjeti samo tvorbu isključivo oblikotvorna značenja. Ona nije tek posljedak vještine, što zna samo stvarima podati izvanjski sjaj i isprazan čar, nego je bezuvjetno i u znatnoj mjeri jedan između nezamjenjivih duhovnih činilaca zvanih da služe očovječanju razumom obdarena bića i uljuđivanju svijeta.

Dubinsko se djelovanje umjetnosti očituje po krajnjim mogućnostima u stalnu usmjeravanju kako duševnih postavaka pojedinčevih tako i zajedničnoga života na način, koji se duhovnim tvorbama druge vrste, pa prema tome ni ikojom znanošću ne da zamijeniti ni prevladati. Smije se stoga na posljetku i ustvrditi, da se mišljenje, prema kojemu bi moglo doći vrijeme, gdje će čovjek biti toliko budan, toliko znalac i uman, da mu umjetnost ne će više trebati, gradi na dubokoj načelnoj zabludi.

*Misli i osjeta tvor,
umješna napona znamen
duha raspirivši plamen
bajan uskršava zor;*

*zbilje i privida čvor,
sjenâ i svjetlosti pramen,
sapet u okvir što mamen
zbori čaróvnički zbor.*

*Suzvučje duša se tka;
trepti u mnoštvu jednota
i samozaborav sja.*

*Općini biće ljepota:
besmrtna slutit života
na čas, gle, zakon mu dâ.*

Tri su soneta u ovoj knjizi iz piščeve zbirke pjesama *Zov*.